

خانواده

و

بهداشت روانی کودکان

مقدمه:

انسان به عنوان یک موجود نیازمند و رشد یا بنده در دوران مختلف عمر به کمک و تجارب دیگران برای ادامه حیات احتیاج دارد. اگر در مسیر جریان تربیت فرزند والدین نامتعادل و نامتناسب رفتار کنند و بار عاطفی ابراز شده به کودکان بار منفی باشد، در کودک منجر به پیدایش رفتارهای نابهنجار می‌شود، و چون مدرسه و محیط اجتماعی تکمیل کننده و یا تصحیح کننده رفتارهای نامطلوب وی می‌باشند، ممکن است فشارهایی به فرد تحمیل کنند. از طرفی هدایت و راهنمایی های به موقع و بجا و مناسب والدین به فرزندان کمک می‌کند که تعادل جویی عاطفی را در خانواده در حد نیاز تامین کرده و از انحرافات احتمالی جلوگیری نماید در این مقاله برآنیم تا نقش خانواده در بهداشت روانی کودکان را به جمال بررسی کنیم.

- انواع نیازهای خانواده :

خانواده متناسب با اندازه و فرهنگ حاکم و ارزشها و باورداشتهای اجتماعی و سطوح اقتصادی و در آمد متفاوت، نیازمندیهای گوناگونی دارد که به طور کلی بدین شرح می‌باشند:

الف - نیازهای فیزیولوژیک : تامین این دسته از نیازها بصورت تشریک مساعی گروهی و یا به طور فعالیت های در آمد زا و اقتصادی والدین و یا یکی از دو تا تامین می‌گردد. اصل نیازها در همه جا یکسان بوده، فقط نحوه کمی و کیفی فراهم آوردن آنها در جوامع مختلف با هم تفاوتهایی داشته و تابع عوامل مختلفی چون فرهنگ، تحصیل، اشتغال و روابط اجتماعی می‌باشد.

مصطفی شریعتی رودسری

جمع بندی کلی جامعه شناسان به شرح ذیل می‌دانند:
الف- ارضا و اقتناع سائقه جنسی به صورت مشروع و بر اساس ضوابط مورد تأیید.

ب- تولید نسل و ابقای آن از طریق تولید مثل
ج- پرورش نسل و مراقبت و نگهداری آن از خطرات گوناگون
د- صمیمیت و نزدیکی شدید با اعضا و همرنگی و همدلی و تعاون و تعاضد.

از طرف دیگر علمای تعلیم و تربیت با عموم و شمول دانستن کارکردهای فوق، کارکردهای خانواده سالم را به قرار زیر می‌دانند:

الف- تنظیم روابط جنسی و پاسخگویی به نیازهای جنسی خانواده (مرد- زن)

ب- کانون مهر و الفت در خانواده وجود دارد.
ج- ملجأ مطمئن برای پرورش شخصیت کودک در جنبه های مختلف

د- مکانی برای انتقال همه موارث فرهنگی از نسل قدیمی به نسل جوان

ه- فراهم آوردن زمینه جامعه پذیری (اجتماعی کردن فرزندان) افراد خانواده و آشناسازی با قوانین و مقررات و رعایت حقوق اجتماعی دیگران.

و- ایجاد امنیت برای همه اعضای خانواده و حمایت از آنان در برابر خطرات خارج از آن.

ز- تقویت عاطفی، توسعه رفتارهای محبت آمیز بین والدین و فرزندان

ح- تعیین پایگاه و موقعیت اجتماعی افراد خانواده، در جامعه و حمایت از حقوق اجتماعی آنان.

ط - کسب احترام و وجهت برای اعضای خودی و برخوردار از مزایای آن.

ی- کارکرد اقتصادی (کار- تولید- درآمد- هزینه - پس انداز) و تاملی نیازهای جاری و آتی به صورت منطقی.

ویژگیهای افراد خانواده:

افراد خانواده هر کدام از نظر خصوصیات جسمی، جنسی، عقلی، ذهنی، عاطفی، روانی، اجتماعی، فرهنگی، مالی، اقتصادی، تحصیلی، تربیتی، برون گرایی و درون گرایی با یکدیگر فرق اساسی دارند و متفاوت می‌باشند. بنابراین لازم است برای مصاحبت و برخورداری از توانایی ها و توقعات فرد او را بهتر بشناسیم تا توانا در ایجاد روابط باوی بوده و به تامین بهداشت روانی کمک کنیم در این جا ما به تشریح این ویژگیها در قالب تیپ های شخصیتی می‌پردازیم:

۱- تیپ شخصیتی هیجانی. این تیپ افراد با علائمی چون بی‌ثباتی عاطفی، اضطراب و دستپاچگی، عدم دقت و عدم تمرکز

ب - نیازهای ایمنی- روانی روابط محکم خانوادگی می‌تواند نیازهای ایمنی - عاطفی لازم را فراهم آورده و موجب تعادل جویی جمعی گردد. عدم همکاری فرد در گروه خانواده و یا ایفای نقشهای معکوس می‌تواند برای جمع خانواده دلهره آور و بحران زا باشد و امنیت جمعی خانواده را با مخاطره مواجه سازد. در خانواده‌های متعادل همه افراد خانواده کوشش می‌کنند که ایمنی روانی از بین نرفته و تقویت و استمرار یابد.

ج- نیازهای معنوی: خانواده برای فرار از بی هویتی و بدست آوردن آرامش و طمأنینه قلبی احتیاج به یک اقدوم و توتم و به زبان دیگر به یک معبود دارد، تا بتواند خود را از تنهایی رهانیده و با ایجاد ارتباط باوی به درد دل و راز و نیاز بپردازد، و از این طریق آرام و سکون گیرد. مطالعات نشان می‌دهد تامین این نیاز مهم باعث فراهم شدن تعادل جویی فردی- اجتماعی در همه افراد گشته و فرد را از سرگشتگی و پریشان حالی نجات خواهد داد. و به بنیان خانواده نیز دوام و قوام خواهد بخشید. عدم تامین آن مساوی با بی بندوباری و حیران شدن و باری بهر جهت بودن هست که خود زمینه را برای پذیرفتن انواع آسیبهای اجتماعی و روانی آماده می‌سازد.

د- نیازهای رفاهی: یکی از نتایج کارکردهای خانواده این است که رفاه و آسایش نسبی را برای فرد فرد خانواده فراهم می‌سازد و افراد می‌توانند در تعامل با یکدیگر به شکوفایی استعدادها و توانایی های خویش بپردازند. در خانواده های سالم یک روح جمعی حاکم است که ارتقاء و موفقیت فرد را موفقیت دیگر اعضای خانواده دانسته، و از این طریق به تشویق جمع و فرد می‌پردازد و باعث گسترش توانایی ها در افراد خانواده می‌شود. بنابراین نیازهای رفاهی که امروزه در قالب اوقات فراغت مطرح است باید در خانواده جایگاه خاص خود را داشته باشد و افراد بتوانند از آن برخوردار باشند تا بهداشت روانی آنان تامین گردد.

ه - نیازهای آموزشی - هدایتی. انسان به عنوان موجود نیازمند و یادگیرنده از بدو تولد و به تعبیر دیگری از اوان تشکیل نطفه شروع به یادگیری از محیط اطراف و افراد موجود در آن می‌کند و گاهی این یادگیری به صورت غیر رسمی و غیر مستقیم انجام می‌شود مانند پاسخ به لبخند و یا تشر والدین توسط کودک و گاهی به صورت رسمی و مستقیم انجام می‌گیرد مانند تقاضای والدین از مفاد آموزش و پرورش برای ایجاد رفتارهای آموزشی- تربیتی و مهارتهای کلامی و غیر کلامی و اجتماعی در کودکان که در سنین مختلف واقع می‌شود. انسان نیاز به یاد گرفتن دارد و تخطی از آن و از دست دادن فرصتها منجر به هدر دادن عمر و نامتعادلی عاطفی، روانی می‌گردد.

کارکرد و وظایف خانواده:

برای خانواده کارکردهای متنوعی را بر شمرده‌اند که در یک

حواس، ناتوانی در انجام و به پایان رساندن وظایف محوله، ناآرام و بی‌قرار نمایان می‌شوند.

۲- تیپ اسکیزوئیدی، افراد این تیپ گوشه‌گیر و منزوی، کم‌حرف و بدون اعتماد به نفس در یک جدال دایم با درون و از بیرون آرام، ناتوان در بیان خواسته‌های خود، دچار توهم و هذیان نیز می‌باشند.

۲- تیپ ضد اجتماعی. کسانی که خود را محور همه کارها دانسته و به دیگران و قوانین جاری بی‌توجه‌اند به هنجارهای اجتماعی دهن کجی می‌کنند، در دوستی‌ها کم‌دوام و بی‌دوام هستند، حقارت خود را با پرخاشگری به دیگران جبران می‌کنند و ممکن است دیرشناسائی شده و به راحتی قابل تشخیص نباشند. افراد تیپ‌های سه‌گانه فوق در روابط بنی‌فردی در خانواده به طور کلی دارای همه و یا چند نشانه رفتاری زیر می‌باشند:

- خشم و خصومت والدین نسبت به یکدیگر و فرزندان
- طرد و نادیده گرفتن والدین نسبت به یکدیگر و فرزندان
- وابستگی شدید به یکی از والدین و یا جایجایی آن در خارج از محیط خانه مانند معلم و یا همکلاسی و غیره
- احساس حقارت و بدگمانی (abasia) نسبت به همدیگر و دیگران

- عدم اطمینان از آینده
  - افسردگی و اختلال عاطفی
  - محدودیت فعالیت‌های اجتماعی (کناره‌گیری از اجتماع)
  - پرخاشگری (ناسازگاری)
  - رویاپردازی (زندگی خیالی)
- با توجه به علائم فوق رفتارهای زیر به احتمال قوی در اینگونه افراد قابل مشاهده می‌باشد:

- بی‌اعتنایی به والدین
- منفی‌کاری
- ناخن جویدن
- انگشت مکیدن
- پر تحرکی و بیش‌فعالی
- اختلال خواب
- اختلال اشتها
- شب‌اداری
- افسردگی
- پرخاشگری
- اضطراب

لجبازی ادامه هر کدام از رفتارهای فوق در دراز مدت ممکن است از انسان فردی بسازد که قدرت سازگاری فردی - اجتماعی را از دست داده و دچار اختلال کردار شدید گردد و به رفتارهای ضد اجتماعی و تخریبی و یارفتارهای انزواطلبانه دست بزند.

۴- تیپ متعادل. این افراد ضمن برخورداری از بهداشت روانی و سلامتی جسم و روان دارای حداقل ویژگی‌های زیر می‌باشند:

عدم همکاری فرد در گروه خانواده و یا ایفای نقش‌های معکوس می‌تواند برای جمع خانواده دلهره آور و بحران‌زا باشد و امنیت جمعی خانواده را با مخاطره مواجه سازد.

خانواده نه تنها محلی است برای استراحت، صرف غذا و ... بلکه سازمانی است که در آن می‌توان آموخت، جهان را تماشا کرد و خواسته‌های فرهنگی خویش را ارضا نمود.

مصرف داروهای مجاز تحریک‌کننده اعصاب و روان و یا داروهای غیر مجاز تخدیر کننده هر کدام از والدین موجب برانگیختگی احساسات لطیف کودکانه شده و در جریان تربیتی آنان را دچار احساس گناه می‌سازد.

- ۱- پذیرش کودک و جنسیت و توانائی ها و محدودیت ها و تجارب او توسط هر کدام از والدین
- ۲- نظارت موثر و کافی روی رفتارهای کودکان و اصلاح نقایص رفتاری و کلامی و کرداری آنان
- ۳- توجه به رشد اخلاقی کودکان
- ۴- مشخص نمودن جایگاه افراد در منظومه خانواده
- ۵- استفاده از اصول تربیتی هدفمند و مناسب در خانواده
- ۶- بی پیرایه بودن و داشتن روابط گرم و صمیمی با همه اعضای خانواده
- ۷- پی گیری مشکلات افراد خانواده و حل آن با استفاده از توانایی ها و تجارب اعضا

- نقشهای افراد خانواده :

نقشهای ایفا شده در درون خانواده گاهی تقویض و از بالا به پایین می باشد مانند مسئولیت خریدن مایحتاج منزل که بیشتر اوقات به صورت غیر رسمی و طبیعی انجام می گیرد و گاهی مسئولیت های تعیین شده رسمی بوده و فرد موظف برانجام می باشد و در صورت تعلل باید پاسخگو باشد مانند تعلیم و تربیت فرزندان که در احادیث و روایات نیز از ائمه اطهار (ع) با آن پرداخته شده است. مهمترین نقشهای افراد در محیط های خانوادگی و اجتماعی بدین شکل می باشد:

امکانات و فرصتهای خانواده

خانواده ها متناسب موقعیت اقتصادی- اجتماعی و مبتنی بر ارزشهای حاکم فرهنگی دارای امکانات و فرصتهایی هستند که بخشی از آن مربوط و متعلق به روح جمعی خانواده بوده و بخش دیگر در خارج از آن مستحق می گردد از جمله مهمترین آنها عبارتند از:

الف- فضای مسکونی و نوع آن در واقع این موضوع نمایانگر علایق، نگرش، قدرت اقتصادی، کاربرد، سلیقه و هنر، نوع اشتغال و مسایلی از این قبیل می باشد.

ب- امکانات زندگی و وسایل رفاهی اولیه خانواده آن ابزاری هستند که برای تجمع یا تفرقه افراد منزل و وسیله ای برای پر کردن اوقات فراغت و همبستگی جمعی و تعامل بین فردی به شمار می آیند.

ج- رسانه های ارتباط جمعی یک خانواده در دوره پیشرفت تکنولوژیکی دیگر فرصت اثر پذیری را فقط از آداب و رسوم و فرهنگ بجا مانده از پیشینیان ندارد، بلکه امروزه با حاکمیت صوت و نور در وسایلی چون رادیو، تلویزیون، ناخودآگاه به پذیرش ارزشهای جدید وادار می شود. بدین جهت هر چه فرصتهای استفاده از انواع وسایل رسانه ای مانند

رادیو، تلویزیون، ویدئو، ماهواره، روزنامه ها و مجلات، کاتالوگها، سینما، تئاتر، پارک ها، انجمن های مختلف گروهی- صنفی، نمایشگاهها، کتابخانه های عمومی و خصوصی، ورزشگاه ها بیشتر باشد، احتمال اینکه افراد منزل به وحدت برسند نیز بیشتر است. چرا که خانواده نه تنها محلی است برای استراحت، صرف غذا و ... بلکه سازمانی است که در آن می توان آموخت، جهان را تماشا کرد و خواسته های فرهنگی خویش را ارضا نمود^(۱) در واقع فرصتهای صرف شده در استفاده از وسایل ارتباط جمعی افراد را به نقطه نظرات مشابه می رساند. چنانکه گفته می شود: «با ورود وسایل ارتباط جمعی به همه زوایای یک جامعه، همبستگی ملی بسط و قوام می پذیرد، قبایل دورافتاده از تعلق خود به یک واحد ملی آگاهی می یابد و تبادل، جریان کالا و اطلاع بین آنان موجبات بسط این تعلق را در عمل فراهم می سازند.»^(۲)

سوابق سلامت و بیماری خانواده

یک واحد خانوادگی زمانی می تواند در پرورش فرزندان خود تاثیر مثبت و متناسب بگذارد که خود به عنوان یک واحد از نظر جسمی و روحی و سازگاری های فردی- اجتماعی سالم محسوب گردد. مصرف داروهای مجاز تحریک کننده اعصاب و روان و یا داروهای غیر مجاز تخدیر کننده هر کدام از والدین موجب برانگیختگی احساسات لطیف کودکان شده و در جریان تربیتی آنان را دچار احساس گناه می سازد. کودکان معصوم به خود سرزنش دچار شده و در بیماریهای والدین خود را مقصر خواهند دانست، که خود این مسئله منجر به رفتارهای واکنشی و ناسازگارانه خواهد شد. خانواده ها باید بدانند که آنها مسئول سلامت جسمانی و روانی فرزندان خویش هستند و عدم توجه نسبت به آنان منجر به بر هم خوردن جریان سلامتی کودکان خواهد شد. والدین باید هدف از داشتن فرزند را بدانند تا بعد تصمیم به تولید نسل بگیرند و در غیر این صورت ازدیاد منظومه خانواده بدون هدفمندی خود موجب ناسالمی و ناشادابی خانواده خواهد شد عقیده علمای تعلیم و تربیت بر این است که مهمترین اهداف بچه دار شدن عبارت است از:

الف- انسان برای بقای وجود خود نیاز به تولید مثل و بچه دار شدن دارد.

ب- بعضی خانواده ها بچه ها را برای سربلندی و خشنودی خود و از اینکه کسی را دارند که آنها را کنترل و راهنمایی کنند می خواهند.

ج- عده ای برای جمع آوری و به دست آوردن منابع اقتصادی، عده ای برای اینکه کسی باشد تا در ایام پیری از آنان مراقبت و حمایت کند.

د- عده ای بچه را برای این می خواهند تا آنها بتوانند

آرزوهای دست نیافته والدین را تامین کرده و از این طریق والدین را به آرامش خاطر برسانند.

انتظارات والدین از فرزندان

والدین به عنوان الگوهای اولیه کودکان به مرور ایام توقعات مختلفی از فرزندان خود دارند، اگر چه گفته می‌شود هدفهای دیگری نیز وجود دارد که می‌تواند در زناشویی ملحوظ گردد؛ از جمله کسانی هستند که ازدواج را وسیله‌ای برای تضمین خویشتن در برابر (دشواریهای مادی) می‌دانند بعضی دیگر می‌خواهند از راه (ازدواج) تامینی علیه احساس بی کسی ایجاد کنند و یا از تنهایی بپرهیزند.^(۳) بنابراین انتظارات والدین به شکلهای مختلف و در اندازه‌های کمی متفاوت بیان می‌گردد و رفتارهای با بار عاطفی مثبت یا منفی مختلفی در دوران عمر از آنان مشاهده می‌شود. در ارتباط با فرزندان ممکن است والدین پاسخهای زیر را از خود نشان دهند:

الف - طرد و انکار کودکان

ب- حمایت افراطی توأم با اغماض و چشم پوشی از خطاها

ج- تبیین موازین مرتفع و شدید اخلاقی

د- انضباط و نظم شدید افراطی همراه با تنبیه و سرزنش

ه- انضباط ناستوار و دو گونه که منجر به تعارض نقش در

فرزندان می‌گردد.

و- تشدید بحران و اختلافات خانوادگی که به پیدایش شخصیت ناایمن در کودکان منجر می‌شود.

ز- رقابتهای بین خواهران و برادران که با تبعیضات والدینی به بحران تشدید شده تبدیل می‌شود.

ح- والدین عصبانی و پرخاشگر و سرزنش کننده و تحقیرگر و مقایسه گری که موجب تقویت حس عدم اعتقاد به نفس در فرزندان می‌شود.

ط- سستی موازین اخلاقی و بی توجهی نسبت به رفتارهای کودکان و نوجوانان

ی- کمال جویی و آرزوهای غیر منطقی و جاه طلبانه والدین برای کودکان بدون توجه به توانایی ها، محدودیتهای و تجارب دوران رشد کودک.

ک - در نهایت در خانواده متعادل و پایدار، انتظارات معقول، مطلوب و متناسب والدین از فرزندان را می‌بینیم که منجر به ساخت شخصیتی با ثبات در آنان می‌شود.

نیازهای بنیادی کودکان:

به نظر روانشناسان بنیادی ترین نیازهای کودکان عبارتند از:

الف- احساس مهرورزی و پذیرش بی دریغ از سوی اطرافیان

ب- نیاز به امنیت و ایمنی یعنی بدور بودن از هرگونه دغدغه و تهدید

ج- نیاز به آزادی و داشتن حق مسئولیت و انتخاب

د- نیاز به پذیرفتگی در گروه و احساس یکرنگی و برابری با آنان

ه- نیاز به توجه و تایید رفتارهای او از سوی دیگران

ضمن اینکه توقعات فرزندان خود را متناسب پاسخ می‌گویند، دارای کودگانی خواهند بود سالم، شاداب، فعال، با نشاط و کنجکاو و پر انرژی و دارای تعادل روانی یا بهداشت روانی مناسب نیز خواهند شد. ما توقعات فرزندان از والدین در تأمین بهداشت روانی را در کیفیت و ماهیت خانه خوب بدین شرح آورده‌ایم:

- ماهیت و کیفیت خانه خوب:

۱- عشق و امنیت و اجتناب از (نق زدن، انتقاد بی‌جا، کوچک شمردن، خفت و خواری و تحقیر، تبعیض و انکار قضیلت در محیط و جو خانهای که سرشار از عشق و شادی است، اجتناب از اختلافات خانوادگی و جدائیهای طولانی از والدین)

۲- انضباط توأم با عشق معقول و محسوس، در حدی که به استقلال مناسب سن کودک لطمه‌ای نزنند، و دوری از به کار بردن استبداد در انضباط، توسط پدر یا مادر.

۳- پرهیز از حمایت بیش از حد (حمایت افراطی)

۴- آموزش رفتار مورد پذیرش خانواده و اجتماع به فرزندان.

۵- تحمل و درک روان در حال رشد کودک و پذیرش منفی گرائیها و لجبازیها و پرخاشگریهای هنجار او.

۶- آرزوی والدین برای توفیق هر چه بیشتر فرزند با توجه به فراهم نمودن امکانات متناسب و در حد توانایی، کودک.

۷- ارائه الگوهای مناسب به کودک در زمینه‌های مختلف.

۸- القا کردن نگرش پر از صبر و بردباری و همواره در جستجوی بهترین افراد بودن و اجتناب از انتقاد کردن ناصحیح از دیگران و یا از کودک در جلو دیگران.

۹- القای نگرش معقول نسبت به مسایل جدی سلامت خود جسمی و روانی و ورزش و تمرین زیاد.

۱۰- القای نگرش معقول نسبت به بیماریها، بدون اغراق کردن در مورد نشانه‌ها و علائم آن و عدم ایجاد ترس در کودکان در همین زمینه.

۱۱- خواندن کتاب (قصه داستان) برای کودک (از ۱۲ ماهگی به بعد) برای تکمیل لغات و مهارتهای کلامی.

۱۲- تدارک و مسایل مناسب بازی که به کودک در به کارگیری دستها، اندیشیدن یا به کار گرفتن تخیلات، سازندگی و تعیین چگونگی حرکت اشیا یاری رسانند.

۱۳- اجازه دادن به او (کودک) تا به بازیهای مورد علاقه خود بپردازد و عدم ارشاد او برای بازیهای معین، همچنین ارزشیابی از نتایج بازی (تصحیح بازیهای کودک)

۱۴- تشویق کودک برای پی بردن، کاوش، مشاهده و کنجکاوی (ایجاد فرصتهای سؤال و دستکاری و تجربه اندوزی) و پیشگیری از شکست خوردنهای متوالی

۱۵- تشویق و ترغیب کودک به دقت، با فکری (فکور بودن) ملاحظه کاری، اعتماد به نفس، ابتکار رهبری، پافشاری در رسیدن به نتیجه عمل و عدم دلسردی و دلزدگی در کارهای مربوط به خود.

۱۶- ایجاد رغبت و علاقه نسبت به مسایل اجتماعی و مقررات و انضباط قانونی و درونی کردن رفتارهای او با تشویقات مناسب و به موقع.

۱۷- آموزش روشهای بحث، استدلال، پرسش و اظهار عقیده، همچنین سؤال کردن در مورد برنامه‌ها از جمله برنامه‌های رسانه‌های دیداری و شنیداری (تلویزیون- رادیو)، و به دنبال مدرک و شاهد گشتن و به دور از قضاوتهای عجولانه بودن و جویا شدن نظر مناسب والدین و دیگران، دخالت دادن کودک در گفت و شنودها و بحثها و جویا شدن نظرات آنان در مورد مسایل مورد علاقه مختلف.

۱۸- تشویق او (کودک) به ارزشیابی کردن، پی بردن به روابط علت و معلول، در جستجوی تشابهات و تمایزات گشتن پدیده‌های محیط زندگی.

۱۹- تعلیم کودک به دقیق صحبت کردن (آموزش مهارت سخنوری) و اجتناب از منم گویی، یاد دادن توضیح و روشن ساختن مفاهیم به کودک، همچنین یاری نمودن او در گسترش خزانه لغات.

۲۰- گسترش دادن توان تحمل نظرات مخالف و احترام قائل شدن برای عقاید و نظرات غیر معمول و تخیلی.

۲۱- تدارک تجارت خارج از خانه و گردش در کنار رودخانه‌ها و پارکها و کوهها برای اندوختن تجارت مفید و مناسب و بهره‌وری از اوقات فراغت خود.

۲۲- آشنا ساختن و شناساندن اهمیت آموزش و پرورشش به او، خاصه زمانی که به مدرسه می‌رود و عدم دلسرد نمودن او از ادامه تحصیل.

۲۳- توجه به ظاهر کودک (لباس، وزن، پوست، دندان، موی سر و غیره) و ایجاد نشاط و شادابی دائم در وی.

پی نوشتها:

- ۱- کارنو، ژان، «جامعه‌شناسی مسایل ارتباط جمعی»، ترجمه دکتر باقر ساروخانی و... انتشارات موسسه اطلاعات، ۱۳۶۵، ص ۱۵۵
- ۲- همان کتاب، ص ج
- ۳- ساروخانی، باقر «مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده»، انتشارات سروش، ۱۳۷۰، ص ۳۳